

SİİRT'İN İNANÇ TURİZMİ MEKÂNLARI: ZİYARET (VEYSEL KARANI) VE TILLO (AYDINLAR) ÖRNEKLERİ

Religious Tourism Spaces of Siirt: Ziyaret (Veysel Karani)
and Tillo (Aydınlar) Samples

Yrd.doç.Dr. Nurettin ÖZGEN¹

ÖZET

Turizm, -ekonomik bir değer olarak- önemi her geçen gün artarak devam eden uluslar arası dev bir sosyoekonomik sektördür. Bu sektör yaklaşık 300 farklı çeşit veya alanlardan oluşmaktadır. Bu turizm alanlarından birini de inanç turizmi oluşturmaktadır. İnanç turizmi; tüm inanç sistemleri için kutsal sayılan merkezlerin/ mekânların, insanlar tarafından ziyaret edilmesi ve bu ziyaretlerden elde edilen sosyoekonomik bir kazanç olarak tanımlanabilir. İslam âleminin en önemli inanç turizmi merkezleri olarak Mekke ve Medine gelmektedir. Tıpkı Hıristiyanlıkta Kudüs, Roma ve Efes, Musevilikte yine Kudüs, kutsal mekânlar olarak en çok ziyaret edilen başlıca merkezler oldukları gibi. Bu başat inanç merkezleri dışında, dünyanın çeşitli yörelerinde, her din veya inanç sistemi için kutsal sayılan çeşitli mekânlar/ merkezler de vardır. Örneğin, İslam inancının yayılmasında büyük rol oynayan Veysel Karani ile onun yolunu (Üveysilik) izleyen İbrahim Hakkı'ya ait türbelerin bulunduğu Ziyaret (Veysel Karani) ve Tillo (Aydınlar) kasabaları, her yıl binlerce insan tarafından ziyaret edilmektedir. İnanç açısından büyük önem taşıyan bu iki kasaba, son yıllarda ivme kazanan inanç turizmi kavramı ile birlikte daha sık anılmaya başlanmıştır. Siirt ili sınırları içerisinde yer alan bu iki önemli inanç turizmi mekânı planlama, tanıtım, konaklama, ulaşım ve diğer alt- üst yapı sorunlarının giderilmesi durumunda, yöre, bölge ve hatta ülke için önemli sosyoekonomik kazanımlar elde etmek mümkün olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Siirt, Tillo (Aydınlar), Ziyaret (Veysel Karani), İnanç turizmi, Turizm potansiyeli,

¹ Siirt Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü. e-mail: nozgen@gmail.com

ABSTRACT

Tourism is an international giant socioeconomic sector that becomes more important progressively –as an economic value-. This sector consists of approximately 300 diverse types and fields. One of them is religious tourism. Religious tourism can be defined as visiting holy centers/spaces for all the religious systems and as socioeconomic income. The most important religious centers of the Islam World are Mecca and Medina. The same case is for Jerusalem, Rome and Ephesus in Christianity, Jerusalem gain in Judaism as holy places to be visited. Apart from these prominent religious centers, there are different spaces/centers considered as holy for different religious and belief systems in different parts of the world. For instance; Towns of Ziyaret (Veysel Karani) and Tillo (Aydınlar) where tombs of Veysel Karani who played a huge role in spreading of Islam and of İbrahim Hakkı who followed him are located, are visited by thousands of people every year. These two towns which are very significant for Islam belief have been mentioned more and more through the acceleration in religious tourism in recent years. Provided that finding solutions for the planning, advertisement, accommodation, transportation and other infrastructure and superstructure problems of these two important religious centers located in Siirt, it will make it possible for the region and even country to have important socioeconomic incomes.

Keywords: Siirt, Tillo (Aydınlar), Ziyaret (Veysel Karani), Religious Tourism, Tourism Potential,

GİRİŞ

Turizm dünyadaki ve dünyamız dışındaki alanları merak etmekle başlar. Gezme, görmek, öğrenmek, dinlenmek, yemek- içmek ve eğlenmek... gibi eylemsel kavramlar turizmin başlıca hareket noktalarından bazılarıdır. Ayrıca her geçen gün gelişerek devam eden bilim ve teknolojik araç- gereçlerin de yardımıyla (Özgen, 2008), gezegenimiz dışındaki gök cisimlerine de turist olarak yolculuk etmek (son iki- üç yılda) imkânı doğdu. İnsanlar, kendi duyuşsal, bilişsel veya fizyolojik ihtiyaçlarını, bu olgularla ilgili hissettikleri farklı ihtiyaçlarını gidermek ve doyuma ulaşma olgusunu gerçekleştirmek için turizm aktivitelerine yönelirler. Bu aktiviteler, dünyanın çeşitli kıta veya bölgelerinde, farklı coğrafi ortam ve kültürel yapıya bağlı olarak –insanların aidiyet duygusunu yansıtan mekânların yanı sıra; doğal veya kültürel farklılıklara yönelme biçiminde- gelişen önemli bir sosyoekonomik aktivitedir. Bu tanımlamadan da anlaşılacağı üzere; insanların aidiyet duygusu ile ziyaret ettikleri mekânlar, inanç turizminin nüvesini oluşturan kutsal mekânlar gelmektedir.

Turizm kavramını etraflıca tanımlayan Özgüç (2003:15)'e göre ise; turizm, insanların sürekli ikamet ettikleri, çalıştıkları ve her zamanki olağan ihtiyaçlarını karşıladıkları yerlerin dışında, yerleşmemek ve ekonomik anlamda gelir elde etmemek şartıyla, dinlenme, eğlenme, merak, spor, sağlık, kültür, deneyim kazanma, akrabalarını ziyaret etme, kongre ve seminerlere katılma, dini ibadetlerini yerine getirme gibi kişisel nedenlerle, kişisel ya da toplu olarak yaptıkları seyahatlerdir. Bu seyahatlerin turizm faaliyeti sayılabilmesi için, turistlerin gittikleri yerlerde en az bir gece konaklaması ve turizm işletmelerinin ürettiği mal ve hizmetleri talep etmeleri gerekmektedir.

Turizm etkinlikleri, bir ülkenin doğal ve kültürel coğrafyasının sahip olduğu fırsatlar ve kısıtlamalarla yakından ilişkilidir. Fiziksel coğrafya özellikleri bir bölgedeki turizm çekiciliklerinin çeşidini, kalitesini ve dağılımını belirlemekle kalmaz, aynı zamanda o bölgeye ulaşılabilirliği ve bölge içi ulaşım olanaklarını da kontrolü altında tutar. Sözelimi coğrafi konum bir yerde turizmin doğuşu ve gelişiminde çok önemli bir faktördür (Soykan, 2003:18).

İnanç turizmi açısından herhangi bir beşeri mekânı çekici kılan temel varlık; semavi veya beşeri inanç önderlerinin yaşadıkları, ziyaret etikleri, önemli toplantı ve diyalogları (antlaşmaları) gerçekleştirdikleri mekânların yanı sıra; bu dünyadan göç ettikten sonra defnedildikleri yerler olarak sıralanabilir. Bu mekânlar (türbe, mezar, anıt mezar, cami, kilise, sinagog, tapınak... vs), çoğunlukla inanç önderlerinin düşüncelerini yadıkları sembolik yapılardan oluşmaktadır. İnanç turizminin temel yapı taşlarını oluşturan bu yapılar, ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre farklılıklar göstermektedir. Sosyoekonomik düzey bakımından gelişmiş ülkelerde daha çok semavi (Hıristiyanlık, Müslümanlık ve Musevilik) ve felsefi inanç (Budizm, Taoizm, Şintoizm gibi) tapınakları dikkat çekerken, gelişmemiş toplumlarda ise insanlar daha çok toplumsal totem ve kendi geleneklerine uygun olarak, çeşitli yöre, nesne ve mabetleri ziyaret ederek, manevi (duyuşsal/ inançsal) bakımdan bir doyunluğa erişme hazzını yaşamaktadırlar. Bu tür turizm aktiviteleri dünyanın her bölgesinde görülmekle beraber; daha çok gelişmemiş dünya toplumları bu turizm aktivitelerine ev sahipliği yapmaktadır. İnanç turizmi kapsamında ziyaret edilen bu

mekânlar, genellikle insanların hissettiği manevi açlığı gidermek ve içsel huzura erişme çabalarının gerçekleşmesi veya gerçekleşme ümitlerini sürdürmeleri bakımından büyük önem taşımaktadır.

Yoğun iş koşulları ve bunun doğurduğu stresli yaşam, günümüzün en önemli sağlık sorunlarından biridir. Dolayısıyla, insanların iç huzura olan ihtiyacı da her geçen gün artarak devam etmektedir. Bu bağlamda, turizm aktivitelerine katılanlar (hemen hemen tüm turizm aktiviteleri), kendi iç barışını sağlama, manevi bir doyunluğa ve rahatlığa kavuşma, topluma - çevreye karşı duyarlı davranma ve sorumluluk bilinçlerinin gelişimi konusunda da olumlu kazanımları vardır.

Dünya Turizm Örgütü'ne göre, yatırım yapılacak 300 ayrı turizm çeşidi bulunmaktadır. Ancak, bunların tamamının bir ülkede gerçekleştirilmesi mümkün değildir. Dünya'da turizm ürün çeşitliliği üzerine araştırmalar yapan *Speciality Travel* şirketine göre, Türkiye 85 ayrı turizm ürününü rahatlıkla gerçekleştirebilir. Ancak, bu özel ilgi turlarının çoğu yurt dışındaki seyahat acentelerince organize edilmektedir (Erol, 2003: 86-87).

Amaçlarına göre turizm seyahatleri; *Dini veya İnançsal Seyahatlerin* de içinde yer aldığı dokuz (9) kategoriden (Tatil ve dinlenme, Arkadaş ve akraba ziyaretleri, Eğitim ve öğretim, Sağlık ve tedavi, Alışveriş, Ulaşım ve geçişler, İş ve meslek ziyaretleri, Diğerleri vb) oluşmaktadır (UNWTO, 2008: 24). Başta semavi dinler olmak üzere; çeşitli felsefi ya da beşeri düşünce liderlerinin, adlarını dünyaya yaydıkları şehirler veya mekânlara (ev, tarihi eser, mezar), daha çok bu düşünce veya görüşlere sempati duyanlar başta olmak üzere birçok insan manevi doyunluğa ulaşmak, düşünsel ve duyuşsal merakını gidermek için bu mekânları ziyaret etmektedir. Özgen (2008)'in de belirttiği gibi; Turistler, kendi felsefi veya düşünce sistemlerinin yanı sıra "aidiyet hissi" duydukları yerleri ziyaret ederek hem kendi bilgi ve görgülerini artırmakta hem de manevi bir doyunluğa ulaşma hazzını yaşama çabası içindedirler.

Pek çok din için farklılaşmakla birlikte Brahmanlıkta Benares, İslamiyet'te Mekke ve Medine, Hıristiyanlıkta Kudüs, Roma ve Efes, Musevilikte yine Kudüs, kutsal mekânlar olarak en çok ziyaret edilen başlıca merkezlerdir. Özellikle İslam dininde, Kurban Bayramı'nda Mekke şehrinde yapılan ibadetler ve Kabe'nin ziyaretinin farz olması, Suudi Arabistan'ın hac gelirlerinden büyük kazanç sağlamasında etkili olmaktadır. Musevilerin Noel'de Kudüs'teki Ağlama Duvarı'nı ziyaret etmeleri, Hıristiyanların Vatikan'da Papa'nın yönetiminde 24 Aralık'tan itibaren bir hafta süren Noel ibadetleri, bu mekânların özellikle bu dönemlerde yoğun ziyaretçi akınına uğramasına sebep olmaktadır. Dünyanın pek çok yeri için bu örnekleri çoğaltmak mümkündür (Sargın, 2006: 3).

Uzak Doğuda yoğun olan Budistlerin en gözde yeri olarak bilinen kutsal Nantai-Sun dağı, 4. yüzyıldan beri Budistlerin hac yoluna giden en kutsal mekanı olarak bilinen bir nevi meditasyon merkezidir. Kutsal yalnızlık-Kailash Dağı ise 7000m. yükseklikte, dünyanın en saygı gösterilen yerlerinden birisi olmasına rağmen (ulaşım ve diğer turizm hizmetlerinin yetersizliği) yılda en az ziyaretçi alan merkezlerdendir. Buraya, her yıl birkaç bin hacı, kutsal Shiva'nın evi olarak bildikleri Hindu alanını da kapsayan uzun ve zahmetli bir yürüyüşe çıkmaktadır. Şüphesiz dünyanın en dikkate değer, en güzel ve kutsal alanlarından biri de Andian dağlarındaki Machu Picchu'dur (Özgen, 2008). Tüm bu

zahmetli denilebilecek kadar uzun ve zor seyahatler, insanların manevi/ruhsal açıdan hissettiği açlığın veya eksikliğin giderilmesi amacına yöneliktir.

Doğal olarak inanç, alınıp satılan ve ticareti yapılan bir mal değildir. Ancak insanların inançlarının gereği olarak “hacı” olmak, kutsal yerleri görmek, manevi tatmine ulaşmak için seyahat ettikleri de bir gerçektir. Hatta bu yerler sadece inanç sahipleri tarafından değil, meraklıları tarafından da ziyaret edilmekte ve bu mekânlar tur organizasyonları içerisinde özellikle yer almaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, özellikle Budizm ve Hinduizm dinine mensup olanlar kendi din ve kültürlerini turizme açma ve pazarlama konusunda daha hoşgörülüdürler (Özgüç, 2003, 84).

Günümüzde inanç önderlerinin emrettiği yerler dışında, belirli zamanlar içinde yaşamış ve bu Dünya’da göç etmiş, fakat önemi daha sonradan ortaya çıkmış kıymetli şahsiyetler de kültür elçisi olmuşlar ve böylece inanç turizminin çerçevesi genişlemiştir (Açıkel, 2001:108). Dünya İnanç Turizmi Birliği (WRTA) Başkanı Kevin J. Wright’ın tanımıyla, harcanabilir gelir kalemindeki artış, görece ucuz yolculuk maliyetleri ve bir hedefe yönelik rotaları keşfetme isteği, gerek geleneksel gerekse az bilinen yerlerdeki inanç merkezlerine ilginin artmasına neden olmaktadır. İnanç turizmi özellikle son 30 yıldır büyük gelişmeler göstermiştir. En büyük yükselme 90’lı yıllarda olmuştur. Dini Konferans Birliği Başkanına göre, (Wright, 2007:9) 1994’den 2006’ya kadar bu inanç pazarı 4.4 milyon katılımcıdan 14.7 milyon katılımcıya yükselmiştir.

İnanç turizmi, yaklaşık 300 milyon ziyaretçiye hizmet veren ve 18 milyar dolarlık bir bütçeye sahip olan ve her geçen gün hızla büyüyen bir turizm koludur (<http://www.linkedin.com/company/world-religious-travelassociation>, 2011). Amerikan Seyahat Endüstrisi Birliği’nin Raporuna göre, her 4 seyahatçiden biri dinsel ziyaretlerle ilgilenmektedir. Son 30 yıldır, inançlı insanlar harcama alışkanlıklarını değiştirerek, birinci sınıf ürünler ve servisler satın almaktadırlar (Wright, 2007: 8, akt: Güzel, 2010: 94-95). Dünya İnanç Turizmi Birliği (WRTA) Başkanı Kevin J. Wright’ın (2008: 35) bu hızla büyüyen pazardan pay almak isteyen ve inanç turizminde pazar lideri olmak isteyen işletmelere sunduğu inovasyon öneri ve stratejiler şu şekildedir:

- ✚ İnanç turizm pazarını geliştirebilecek bir yönetici istihdamı,
- ✚ İnanç pazarına yönelik broşürler ve materyaller hazırlanması,
- ✚ Seçilen pazara yönelik ürünler hazırlanması,
- ✚ Cross-sell: İnanç turizmi ürünleri ve servislerinin yanı sıra turlar inanç turizmi dışında başka ürünler ile desteklenmeli,
- ✚ 2007 yılında inanç turizmi pazarı için kurulan, Dünya İnanç Turizmi Birliği ile işbirliğine girilmelidir.

Herhangi bir doğal veya beşeri kaynaklı turizm potansiyelinin (mekansal veya kültürel zenginliklerin/ farklılıkların) harekete geçirilmesi/ eyleme dönüştürülebilmesi için, insanların dikkatlerini ve ilgilerini çekmesi gerekmektedir. Ayrıca, ilgi odağı olan bu farklılıklara veya zenginlere yönelik seyahatlerin gerçekleşmesi için de “*işleyen bir ulaşım ağı*”na ve son olarak da turistlerin vardığı destinasyonda, ikamet imkanlarının/ mekânlarının ve buna bağlı olarak çeşitli ihtiyaçlarını giderebilecekleri hizmetlerin olması gerekmektedir. Özgüç’ün de (1998) belirttiği gibi herhangi bir yerin (ya da ülkenin) turist çekebilme

potansiyeli üç şeye bağlıdır: Turizmin temel unsurları ya da turizmin arz kaynakları denilen bu üç şey; çekicilikler, erişim ve konaklamadır (“turizmin üç A’sı”- Attractions, Accessibility, Accomodation). Çekicilikler turizmin yer seçiminde rol oynayan coğrafi kaynaklardır ve turistin bir alanı ziyaret etme isteğini doğururlar.

Turistlerin ziyaret ettikleri mekanlarda turistik ürün çeşitliliği ve hizmet zenginliği de büyük önem kazanmaktadır. Çünkü ürün çeşitliliği, turizmin önemli ekonomik boyutlarından birini oluşturmaktadır. Turistik ürün, turistin sürekli yaşadığı yerden ayrılıp tekrar aynı yere dönünceye kadar geçen süre içinde, satın aldığı mal ve hizmetlerin ve yaşadığı deneyimlerin bütünü oluşturur (Usta, 2001:105). Turizmde ürün iki şekilde ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birincisi, bir ülke veya yörenin sahip olduğu tüm doğal, tarihi ve turistik kaynakların oluşturduğu turizm ürünüdür. İkincisi ise, tüketicilerin yer değiştirmeleri ve tatil yapmalarına imkan veren tüm hizmetler yani bir paket turu oluşturan turistik hizmetlerin türüdür (Hacıoğlu, 2008: 39).

TÜRKİYE’DE İNANÇ TURİZMİ

UNFPA (2011)’a göre, Dünya nüfusu ‘7’ (yedi) milyarı geçti. Bu nüfusun yaklaşık 1/7’si (940 milyon ziyaretçi) turizm faaliyetlerine katılmaktadır. Başka bir deyişle, dünyada her 6- 7 kişiden biri turizm aktivitelerine katılmaktadır (UNWTO, 2010). TTYD verilerine göre, 2010 yılında Türkiye’yi ziyaret eden turist sayısı 28.632.204 olarak belirlenmiştir. Turizm Bakanlığına ait verilere göre Türkiye’ye gelen turistlerin % 4,5’i inanç merkezlerine uğramaktadır. TUİK (2005) verilerine göre, Türkiye’ye gelen her 1000 yabancı ziyaretçiden yaklaşık 6’sı, dini amaçlarla gelmektedir. Türkiye’deki inanç turizm mekânlarına yönelik resmi veriler yeterli olmamakla birlikte, Türkiye Seyahat Acenteleri Birliği ve Türkiye Turizm Yatırımcıları Derneği gibi kuruluşların raporlarına dayanılarak, Türkiye’nin inanç turizmi verileri derlenmiştir. Buna göre TÜRSAB (2010)’ın tahmini rakamlarına göre, yılda yaklaşık 100 bin yabancı turist Türkiye’deki inanç mekânlarını ziyaret etmektedir. Başka bir tanımlamada göre ise Türkiye’ye gelen her 1000 yabancı ziyaretçiden yaklaşık 6’sı (6/1000) inanç mekânlarını ziyaret etmektedir (TURSAB, 2006:1). Bu oransal tanımlamaya göre ise 2010 yılında Türkiye’deki inanç merkezlerini ziyaret eden yabancı turist sayısı 170 bin civarında olarak hesaplanmaktadır. Bu verilere bağlı olarak; Türkiye’nin, 2010 yılı toplam turizm geliri 20.807 milyon (\$) olarak kayıt altına alınmıştır. Bu gelirin, gelen turist oranına göre ekonomik boyutu hesaplandığında, Türkiye’nin inanç turizmi potansiyelinin hiç de azımsanmayacak bir “değer” olduğunu göstermektedir.

Türkiye, sahip olduğu, doğal, kültürel ve tarihi değerler ile hemen hemen birçok turizm türlerine ev sahipliği yapabilecek bir potansiyele sahiptir. Ancak Türkiye, turizm çeşitlendirmesinin önemini fark etmede geç kalmış ve sadece belli başlı turizm türlerine yönelik pazarlama ve satış faaliyetlerini sürdürmüştür (Güzel, 2010: 89). Özellikle inanç turizminin, yıl boyunca yapılabilirliği ve inanç turizmine katılan turistlerin bu konu üzerine yaptıkları seyahat ve diğer harcamalarda kısıtlı davranmaları, inanç turizminin ülkeler açısından önemini artmasına neden olmuştur (Karaman ve Usta, 2006:473).

Kutsal yerlerin bu dinlere mensup turistlerce ziyaret edilmesinin, turizm olgusu içerisinde değerlendirilmesi inanç turizmi olarak tanımlanır. Türkiye' de inanç turizmine yönelik çalışmalar 1995 yılında başlamış ve 1995-1998 yılları arasında yabancı tur operatörü, basın mensubu, din adamı ve ilgili uzman kişilerin katılımıyla "inanç turizmi" turları gerçekleştirilmiştir. Anadolu'da, inanç turizmi için İslamiyet (Topkapı Sarayı'nda "Kutsal Emanetler", Eyüp Sultan Camisi, Süleymaniye Camisi, Edirne'de Selimiye Camisi, Konya'da Mevlana Türbesi vb gibi), Hıristiyanlık (Efes, İznik, Antakya, İstanbul vb.) ve Museviliğe (Şanlıurfa, Hatay) ait önemli ziyaret merkezleri vardır (Sargın, 2006: 3; Papur, 2009: 477).

Türkiye coğrafi konumu itibarıyla; eski dünya karalarının kesiştiği, doğu ile batı medeniyetlerinin birbirinden etkilendiği, farklı kavim, imparatorluk ve ülkelere ev sahipliği yapmış ve tüm bu tarihi derinliklerin izlerini taşıyan çok sayıda kültürel mirasları barındırmaktadır. Bu mirasların başında da inançsal (dini) değerler/ zenginlikler gelmektedir. Dolayısıyla, Türkiye'nin dört bir yanında, üç semavi dinin değerlerine rastlamak mümkündür. Bu kültürel/ dini varlıklar/yapılar, turizm potansiyeli için birer zenginliktir. Türkiye'de bu zenginliklerin bulunduğu başlıca merkezler; Museviler için İstanbul (Neve Şalom Sinagogu, Yanbol Sinagogu, Zülfaris Sinagogu, Ahrida Sinagogu) başta olmak üzere Hatay (Antakya Musevi cemaatinin kullandığı 500 yıllık havrada el yazması bir Tevrat da var) ve Şanlıurfa (Harran, Museviler açısından Hz. İbrahim, Hz. Yakup ve Hz. Musa'nın yaşadığı topraklar olması nedeniyle Arz-ı Mevdut yani Hz. İbrahim'den dolayı vaat edilmiş topraklar içerisinde kalan en önemli merkezlerden biridir), Hıristiyanlar için İzmir (*Efes, Meryem Ana Kilisesi*), İstanbul, Antakya (Saint Pierre Klisesi), Trabzon (*Sümela Manastırı*), Van (*Akdamar Kilisesi*), Mardin (*Deyrül Zeferan*) ve İstanbul'un sahip olduğu birçok dini mekân başlıca önemli ibadet merkezlerindedir. İslam dünyası için kutsal sayılan ve İslam dünyasının kültürünü yansıtan önemli yapılar (özellikle cami ve külliyeler) barındıran başlıca merkezler arasında ise; İstanbul (*Topkapı sarayında kutsal emanetler, Süleymaniye Camii*), Konya (*Mevlana Türbesi*), Kayseri (*Kurşunlu Camii*), Bursa (*Ulu Cami ve Yıldırım Beyazıt Külliyesi*), Nevşehir (*Hacı Bektaş-ı Veli Külliyesi*), Diyarbakır (*Ulu Camii*), Erzurum (*Yakutiye Medresesi*), Edirne (*Selimiye Camii*), Siirt'te (*Tillo² ve Veysel Karani Türbesi*) yer almaktadır.

Türkiye turizm yatırımlarının mevcut durumunu belirlemek ve Türkiye turizm yatırımları için nasıl bir "yeniden yapılandırma" çalışmasının yapılması gerektiği konusunda yapılan bir araştırmada (Karadeniz ve ark., 2007), turizm sektöründe yer alan çeşitli seyahat acentelerinin görüşlerine, turizm ile ilgili çalışan akademisyenlere ve turizm işletmecilerinin görüşlerine başvurulmuştur. Seyahat acentelerinin görüşlerine göre; Türkiye turizminin yeniden yapılandırılması konusunda, turizm yatırımlarının en çok kültür- inanç turizmi (%100), kongre turizmi (%77) ve spor turizminde (%70) yoğunlaşması gerektiği ifade edilmiştir. Aynı araştırmada, akademisyenler de % 89 oranında kültür ve inanç turizmine yönelik yatırımların yapılması gerektiğini vurgulamışlardır. Konaklama işletmecilerinin görüşleri de benzer sonuçlar göstermiştir. İşletmecilere göre, Türkiye turizm yatırımlarının en çok kültür- inanç turizmi (%86) daha

² Tillo; Süryanicede yüksek ruhlar, Arapçada ise yüksek tepeler anlamına gelmektedir.

sonra kongre turizmi (%72) ve spor turizminde (%56) yoğunlaşması gerektiğini belirtmişlerdir (Karadeniz, Kandır ve Önal, 2007: 198-199).

AMAÇ

Bu çalışmanın amacı; Siirt ilinde yer alan önemli inanç turizm mekânlarından olan- ulusal ve uluslar arası öneme sahip Ziyaret (Veysel Karani) ve Tillo (Aydınlar) kasabalarını anlatmaktır. Bu iki kasabada, dolayısıyla Siirt'te inanç turizminin geliştirilmesi için ne tür çalışmalar yapılabilir? Mevcut sorunlar ve olumsuzluklar nelerdir? bu ve buna benzer sorulara verilen cevaplarla konuyu açıklamak, araştırmanın başlıca amacını oluşturmaktadır.

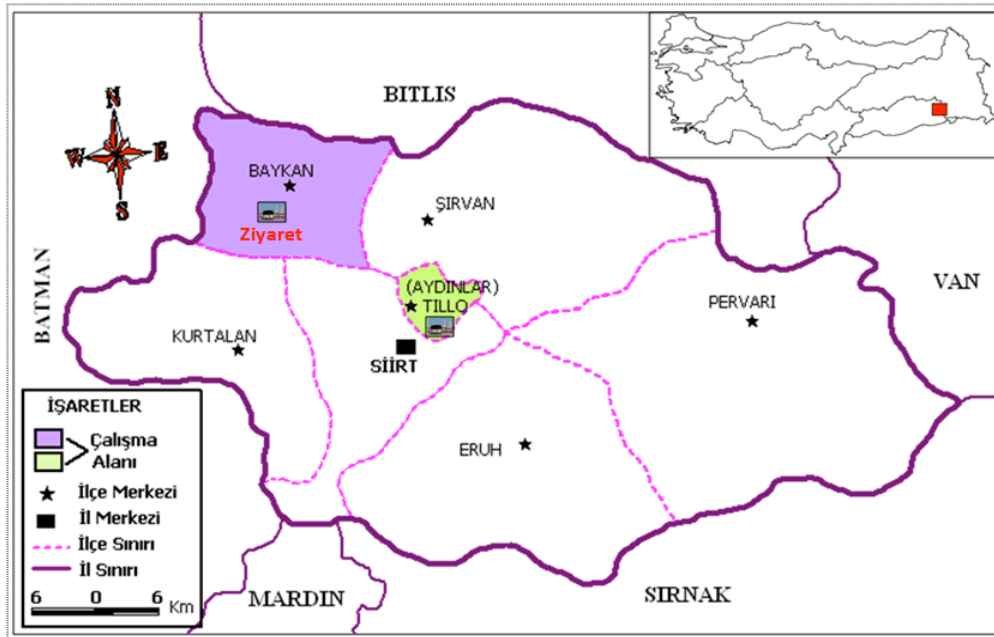
Araştırmaya temel teşkil edecek veriler, TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu), TTYD (Türkiye Turizm Yatırımcıları Derneği), TURSAB (Türkiye Seyahat Acenteleri Birliği), UNFPA (Birleşmiş Milletler Dünya Nüfus Fonu), Siirt Valiliği, Kültür ve Turizm İl Müdürlüğü'den temin edildi. Ayrıca konuyla ilgili literatür taraması yapıldı ve betimsel bir yöntemle araştırma oluşturuldu.

SIİRT'İN İNANÇ TURİZMİ POTANSİYELİ

Siirt yöresinde pek çok dini şahsiyet yetiştiği ve yetişen bu şahsiyetler birçok eser geride bıraktıkları için inanç turizmi potansiyeli bakımından oldukça zengindir. Dolayısıyla, yörenin turizm potansiyelini oluşturan bilge şahsiyetlerin türbeleri ve geride bıraktıkları önemli eserleridir. Ayrıca, bu kişiler yörenin ve bölgenin dinsel ve düşünsel yaşamına önemli derecede katkıda bulunmuş ve günümüze ulaşan birçok yapı ve yazılı eserler bırakmışlardır. Bu çalışmada da Siirt ilinin inanç turizmi profilini yükselten bu iki önemli merkezin (Ziyaret/ Veysel Karani ve Aydınlar/ Tillo), aslında iki önemli bilge insanın bu merkezlerde yaşamış olmalarıyla –tarihi ve kültürel anlamda- büyük önem kazanmışlardır. Siirt yöresinin, bölgenin ve hatta Türkiye'nin önemli inanç turizmi potansiyelini oluşturan bu iki turizm mekânı için bugüne kadar yeterli derecede ilgi, yatırım ve tanıtımların yapılmadığı ve dolayısıyla inanç turizmi kapsamında, söz konusu yörelere, gerekli önemin verilmediği görülmektedir. Türkiye turizm Stratejisi (2023:48-51)'ne göre GAP Kültür ve Turizm Gelişim Bölgesi kapsamında, Siirt'in de içinde yer aldığı kültürel turizm mekanlarının restore edilmesi ve konaklama tesislerinin yapılması planlanmıştır. Ayrıca İnanç Turizmi Koridoru olarak adlandırılan ve Tarsus'tan başlayarak Hatay, Gaziantep, Şanlıurfa, Mardin yöresi ve oradan da Siirt ve Diyarbakır'ı da kapsayacak inanç turizmi koridorunun gelişmesi için gerekli planlama ve desteklerin verileceği kararlaştırılmıştır.

Siirt, Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu bölgesinin kuzeydoğu köşesinde, orta yükseklikte (900m.) bir plato kuşağında kurulmuş bir şehirdir. Şehrin kurulu olduğu deformeli plato kuşağı aynı zamanda Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin kontak oluşturduğu Güneydoğu Torosların güney yamaçlarında yer almaktadır. Kısacası Siirt; Güneydoğu Anadolu ile Doğu Anadolu bölgeleri arasındaki geçiş zonunda yer alan, Akdeniz - karasal iklim tiplerinin kesiştiği (Güneydoğu Anadolu karasal iklim tipi), Akdeniz menşeli hava kütlelerinin etkili olduğu kışların ılık, yazların ise güney sektörlü sıcak ve kavurucu çöl hava hareketlerine açık olduğu bir lokasyonda yer almaktadır. TÜİK (2010), verilerine göre nüfusu 127.174 kişi olan Siirt şehrinin ekonomisi büyük ölçüde

tarım, hayvancılık ve hizmet sektörüne dayanmaktadır. İdari bakımdan, ilin; Şirvan, Eruh, Kurtalan, Pervari, Aydınlar (Tillo) ve Baykan olmak üzere altı ilçesi bulunmaktadır (Şekil 1). Nüfus ve kapladığı alan itibarıyla ilin en küçük ilçesi olan Aydınlar'ın ilçe merkezini oluşturan Tillo kasabası, Siirt şehrinin yaklaşık 8 km kuzeyinde yer almaktadır. 1991 yılında ilçe statüsü kazanan kasaba; TÜİK (2010) verilerine göre 1.885 nüfusa sahiptir.

Şekil 1: Çalışma Alanının (Baykan /Ziyaret ve Aydınlar /Tillo İlçelerinin) Lokasyon Haritası.

Araştırmaya konu olan bir diğer kasaba ise Ziyaret (Veysel Karani)'tir. Siirt şehrinin kuzeybatısında yer alan ve idari olarak Baykan ilçesine bağlı olan Ziyaret kasabası adını Veysel Karani Hazretlerinden almaktadır. Diyarbakır- Siirt- Bitlis ulaşım ağı üzerinde yer aldığı için günü birlik ziyaret edenlerin sayısı oldukça yüksektir. Yoğun bir trafiğe sahip olmasına rağmen kasabanın sosyoekonomik düzeyi ve gelişmişliği oldukça düşüktür. TÜİK (2010) verilerine göre Baykan ilçe merkezinin nüfusu 5.556 ve ilçe merkezinin 13 km güneyinde yer alan Ziyaret kasabasının nüfusu ise 6.803 kişi olup, belediye örgütlü bir yerleşim ünitesidir. Tillo ve Ziyaret kasabalarını inanç turizmi bakımından çekici kılan ise Veysel Karani ve İbrahim Hakkı'dır. Dolayısıyla bu iki şahsiyetin düşünceleri, eserleri ve hayatları hakkında kısa bir bilgi sunmak yerinde olacaktır.

Veysel Karani

555-560 yılları arasında doğmuş, semavi dinlerle ve kutsal kitaplarla tanışmadan/bilgisi olmadan büyümüştür. Başka bir ifadeyle İslamiyetle tanışmadan önce de tek tanrı inancını kabul ettiği bilinir. Hz. Muhammed'in vasiyetine göre ölümünden sonra hırkası

Veysel Karani'ye verilmiştir. Hz. Ali'nin daveti üzerine Sıffin Savaşı'na katılmış ve bu savaşta şehit olmuştur. Naşının, savaşa katılan üç kabile tarafından Yemen, Şam ve Siirt-Baykan'a götürüldüğü rivayet edilir (Siirt, 2007: 250). Bir başka rivayete göre ise; Veysel Karani, İran ve Azerbaycan fetihlerine katılmış sefer dönüşü şehit olmuştur (Kalafat, 2006: 3). Hz. Muhammed bir hadisinde "Beni ziyaret etmek imkanına erişemediğinizde, kardeşim Veysel Karani'nin mekanını ziyaret ediniz" dediği için türbesi her yıl binlerce kişi tarafından ziyaret edilmektedir (Foto 1). Selçuklu döneminde yöresel adı "cas" olan harçla, üzeri kubbeli olarak yapılan türbe, 1967 yılında yıkılmış ve yerine yenisi yapılmıştır. Her yıl 16 -17 Mayıs'ta türbenin bulunduğu yerde Veysel Karani'yi anma günleri düzenlenir (Siirt, 2007: 250).

Foto 1. Veysel Karani türbesi.

Edebiyat tarihimizde hayatı efsaneleştirilen ve menkıbeleri yüzyıllardan beri halk arasında yasayan şahısların başında gelen Veysel Karânî, İslâmiyet'in doğuş dönemlerinde Yemen'de dünyaya gelmiştir. Hz. Peygamber'i göremeyip ruhaniyetinden feyiz alarak ona inanıp Müslümanlığı kabul etmiş, kendini zühde vermiş bir kişidir. Hz. Peygamber'in hayatında Müslümanlığı kabul etmesine rağmen onunla görüşmemiştir. Ancak Hz. Ömer devrinde Medine'ye gelerek oradan Kufe'ye geçmiş, hayatının geri kalan kısmını inzivaya çekilerek orada geçirmiştir. Onun yaşadığı bu münzevi hayat tarzı, kendisinden sonraki dönemlerde yetişen mutasavvıflar için daima ilham kaynağı olmuştur (Kaplan, 2008: 380-381). Bundan hareketle tasavvufta müritlerden birisi, kendisinden önce yaşamış birinin ruhaniyetinden feyiz alarak sülûke (manevi yolculuk) girerse bu kişiye Üveysî denilir (Pala, 1990: 553), bu yoldaki yetişme tarzından da Üveysîlik doğmuştur (Ocak, 2003). "Üveysî veya Üveysî-meşreb, Üveys'e mensup, Üveys gidişli" anlamlarına gelen bu kavram, Veysel Karani'nin adı ile ilgilidir. Üveysîlik, tasavvuf tarihinde belli bir tarikata veya tasavvufi

mesleğe mensup olmayan doğrudan doğruya Allah'ın hidayeti ve irşadıyla velayet mertebesine ulaşan sufilere denir (Savran, 2010: 16).

Veysel Karani hazretlerini ölümsüzleştiren en önemli özelliklerinden biri İslamiyetin ilk yıllarında, şöhretinin dört bir yana yayılması olmuştur. Dört halife döneminde yaşayan ve dünya nimetlerinden sıyrılmayı başarmış olan Veysel Karani, doğruluğun, sadeliğin ve manevi dünyanın öncülerinden biri olmuştur. Ulaştığı bu yüksek manevi mertebeden dolayı, hakkında nice yazılar (manzum ve nesir türlerinde) yazılmıştır. Veysel Karani'yi konu edinen bu eserlerden biri de Yunus Emre Divanı'dır (Toprak, 2006: 102). Bunun yanı sıra; edebiyat dünyasında oldukça derin bir yer edinen ve mesnevi nazım şekliyle yazılan "Destân-ı Hazret-i Veysel Karânî" adlı eserin ise yazarı bilinmemektedir. Bu eserde, Veysel Karânî'nin, Hz. Peygamber'i görme arzusuyla Medine'ye gidişi, arzusuna ulaşmadan geri dönüşü ve Hz. Peygamber'in vasiyeti üzerine hırka-i şeriflerinin kendisine ulaştırılması anlatılır (Kuzubaş, 2008: 309).

İbrahim Hakkı

Hz. Ömer'in Halid Bin Velid komutasında gönderdiği İslam ordusunun Siirt'in de içinde yer aldığı yukarı Mezopotamya bölgesini fethetmesi ile İslam kültürünün yöreye gelmesi/ yerleşmesi başlamıştır. Nitekim uzunca bir süre sonra, İbrahim Hakkı'nın hayatında önemli rol oynayan hocası İsmail Fakirullah da buraya yerleşen Arap kültüründen/ geleneğinden gelmiştir. 1655 yılında doğan ve çocuk yaşlarda bilim öğrenimine başlayan İsmail Fakirullah, yaşamı boyunca çalışmaya devam etmiştir. Kurduğu Uveysiyye Tarikatı ile her kesimden insana yol göstermiş, bilim adamları yetiştirmiştir. 1734 yılında öldüğünde, Sultan I. Mahmud'un fermanıyla -defnedilmek üzere- büyük kubbeli bir türbe yapılmasına karar verilmiştir. İbrahim Hakkı hocası için yapılan bu türbenin yapımında bizzat çalışmıştır. Günümüzde "Işık Hadisesi" olarak nitelendirilen ve hocası İsmail Fakirullah'ın Tillo'daki kabristanını aydınlatmak için türbenin doğusundaki tepeye ufak bir pencerenin yer aldığı kalın bir duvar yapmıştır. Işığın içeri süzülmesini sağlamak için bu duvarın karşısına gelen kubbenin salon hizasına düşen kapının üzerine bir pencere açtırmış, yansımayı sağlayacak bir aynalı kule inşa etmiştir (Koç, 2010: 114). Her yıl gece ve gündüzün eşit olduğu 21 Mart günü yeni doğan güneşin ilk ışıkları, kasabanın dışındaki bu kale (duvar) penceresinden yansıyarak İsmail Fakirullah'a ait sandukanın baş tarafını aydınlatır. Bu ışık düzeni, türbenin 1964 yılındaki restorasyonu sırasında ne yazık ki tahrip edilmiştir (Siirt, 2007:251). Siirt valiliğinin girişimleri ile 2010 yılında başlanan restorasyon çalışmaları sonucu, Kale- Minare- Türbe arasındaki "ışık hadisesi" eski durumuna getirilmiştir (Foto 2).

İsmail Fakirullah'ın yetiştirdiği en büyük bilgilerden biri olan İbrahim Hakkı, 1703 yılında Erzurum'a bağlı Hasankale İlçesi'nde doğdu. Babası Molla Osman gibi kendisi de Tillo'ya gelerek burada İsmail Fakirullah'ın öğrencisi olmuştur. Hocasından din ve doğa bilimlerini öğrenmiştir. Bunun üzerine iki kanatlı anlamına gelen "Zülcenaheyn" unvanını almıştır. İsmail Fakirullah'ın Uveysiyye Tarikatı'na katılmıştır. Hadis, fıkıh, tasavvuf, edebiyat, psikoloji, sosyoloji, tıp ve astronomide başarı göstermiş ve dünya çapında tanınmıştır. I. Mahmud zamanında İstanbul'a davet edilmiş ve bir süre saray kütüphanesinde çalışmıştır. 1780'de 77 yaşında öldüğünde, kendi arzusu üzerine İsmail

Fakirullah için Tillo'da yaptırdığı türbeye defnedilmiştir. İbrahim Hakkı 1753 yılında takvim işlevi gören “Devr-i Daim” denen bir araç yapmıştır. Diğer eserlerinden Saatname ve İhtiyarat’ül Kamer gezegenler ve takvimlerle ilgili bilgileri içerir. Rub’ul Mueyyeb, yeryüzünün enlem ve boylamlarının nasıl bulunacağını, yön tayininin nasıl yapılacağını anlatmaktadır (Siirt, 2007:251).

Foto 2: İbrahim Hakkı ve İsmail Fakirullah’a ait türbelerin yer aldığı “Işık Hadisesi” adlı yapıt

Marifetnâme, İbrahim Hakkı’nın önemli ve meşhur eserlerinden biri olup, İslâm ilim tarihinde çok önemli bir yere sahiptir. Yazıldığı dönemde, Osmanlı coğrafyasında büyük bir heyecan uyandırmıştır. Bilim, astronomi, anatomi, fizyonomi, dilbilim, tıp, coğrafya, beden, tasavvuf, irfan, fıkıh, ahlâk, psikoloji, ilm-i simâ, felsefi ve sosyolojik yaklaşımı olan ansiklopedik bir kitaptır (Okumuş, 2008: 12; Öktem, www. dergiler. ankara. edu.tr/dergiler/19/1272/14652.pdf, 2011: 277). Neredeyse tüm temel bilimlere yönelik bilgiler içerdiği için de önemli bir kaynaktır. Özcan (www. ekitap.kulturturizm. gov. tr/dosya/1-219097/h/edityazisi.pdf, 2011: 6)’ın da ifade ettiği gibi; asrın en büyük ansiklopedik eseri, Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın ünlü *Ma’rifetnâme*’sidir.

Tarih, kültür, din ve bilim açısından oldukça büyük bir insan olan İbrahim Hakkı, aynı zamanda, XVIII. yüzyılın yetiştirdiği müstesna, çok yönlü, büyük bir düşündürüdür. İbrahim Hakkı, zamanının bütün ilimlerini tetkik ederek tahlil edip sorgulayan ve özümsemeye çalışan bir filozoftur (Erdem, 2005:1). Klimatoloji ile ilgili önemli saptamalarda bulunmuş (Koçin, 1990: 54-55), enlem, boylam, saat ve matematik (Kahya, 1999: 373), konularında önemli açıklamalar yapmıştır. Ay ve Güneş tutulması,

okyanuslardaki rüzgarların hareketleri, gün dönümü gibi pek çok çalışması ve tespitleri mevcuttur (Taş, 2011).

İbrahim Hakkı'nın, ahlakla ilgili klasik birçok problemleri ele alış biçimi -mesela ahlakın menşei ile alakalı olan nefsin kuvvetleri- hakkındaki bilgisi ve yazdıkları, bazı İlkçağ Yunan ve İslam filozoflarının düşüncelerine benzemektedir. Bunlar arasında daha çok ön plana çıkan, Yunan filozoflarından olan Sokrates (MÖ 469-399), Platon (MÖ 427-347), Aristoteles (MÖ 384-322), Plotinos (MS 203-270) ile İslam filozof ve mutasavvıflarından olan İbn Miskeveyh (MS 936-1030), İhvan-ı Safâ Risaleleri (MS 946-1055), İbn Sinâ (MS 980-1037), Gazâlî (MS. 1058-1111), Mevlânâ (MS 1207-1273) ve Kınalızâde Ali Efendi (MS 1510-1572) gibi düşünürlerdir (Karadeniz, 2006: 53).

İbrahim Hakkı, yeni astronomi kavramlarının din ile ilişkisini ele almış (Kalaycıoğulları, ve Unat, 2004: 10) ve gezegenlerin yeryüzüne etkisini (Astroloji), anlatmıştır (Akpınar, 2002:175,183). Ayrıca toplumsal müeyyideleri sıklıkla işleyerek, eğitim ve terbiye kurallarını da kaleme alan (Sunar, 1981: 127-150) İbrahim Hakkı; bir taraftan batıdaki gelişmeleri takip edip eserlerinde işlerken, diğer taraftan klasik bilgiyi (Doğu ve Batı bilimlerini) de ihmal etmemiştir. İnsan mekanizmasının maddi boyuttan ziyade manevi özelliklerini açıklamaya çalışan İbrahim Hakkı, beden sosyal boyutunu ve sosyal hayattaki rolünü, iletişim boyutunu, beden- toplum ilişkisini, beden yapısının genel anlamı gibi konulara da değinmiştir (Okumuş, 2006). Her ne kadar, daha çok dini bilimlere itibar etmişse de çalışmaları arasında müspet bilimlere de yer vermiştir (Kahya, 1999: 373). Ona göre, insanı gerçek insan seviyesine yükselten özellik ilim ve irfandır (Yıldırım, 1993: 35). Kalafat (2006:3) ve Sancar (2005: 25)'in da ifade ettikleri gibi; İsmail Fakirullah ve İbrahim Hakkı dini ve tatbiki bilimlerde birer âlimdiler. Günümüzde, İbrahim Hakkı'nın hayatı ve eserleri ile ilgili çok sayıda bilimsel çalışmanın yapılması da bu ifadeyi doğrulamaktadır. Yapılan bu araştırmaların 61'i kitap, 168'i makale, bildiri ve panel, 2 doktora tezi, 14 yüksek lisans tezi ve 21 lisans bitirme tezi olarak yayınlanmıştır (Şimşek, 2007).

SİİRT'İN GENEL EKONOMİK DURUMU & TURİZM SEKTÖRÜYLE İLGİLİ SORUNLAR

Tillo ve Ziyaret kasabaları buldukları coğrafi konum itibarıyla, farklı ticari eğilimlere sahiptirler. Siirt şehrine çok yakın bir mesafede yer alan Tillo kasabasında, hizmet ve tarım sektörü önem kazanmaktadır. Ulaşım imkânlarının kısıtlı olması ve Siirt şehri de dâhil olmak üzere, doğuya açılan bir ulaşım aksının olmaması, şehrin ve dolayısıyla Tillo kasabasının gelişimini önemli ölçüde sekteye uğratmıştır. Dolayısıyla Siirt şehri ve yakın çevresinin kentsel gelişimi önemli ölçüde geri kalmıştır. Bu olumsuzlukların bir yansıması olarak da başta Tillo olmak üzere, Siirt şehri ve yakın çevresindeki tarihi ve kültürel zenginliklerin fark edilmesi, ziyaret edilmesi ve ekonomik bir gelir kapısına dönüştürülmesi mümkün olmamıştır. Son dönemlerde, başta Tillo (özellikle İbrahim Hakkı ve hocası İsmail Fakirullah olmak üzere birçok tarihi ve dini şahsiyetleri barındırmaktadır) ve Ziyaret (Veysel Karani türbesi) olmak üzere, yörenin sahip olduğu inanç turizmi potansiyelinin, sektörel bazda ekonomik gelire dönüştürülemediği önemli bir kayıptır.

Yaklaşık 5 bin yıllık mazisine rağmen Siirt şehrinin yeterli derecede gelişmemesinin nedeni, doğal ortam koşullarının sınırlandırıcı etkileri kadar, beşeri faaliyetlerin yetersizliğiyle de ilgilidir. Sanayi devrimi ile birlikte ulaşımın yaşamsal faaliyetler için en önemli etken olduğu (özellikle 18 ve 19. yy) dönemlerde, ulaşım ağının geliştiği koridorlar boyunca yer alan merkezler hızla gelişim gösterirken; Siirt şehri gibi ana ticaret yollarına uzak kalan yörelerde doğal ortam koşullarının da etkisi ile şehirselleşme fonksiyonları önemli bir gelişme gösterememiştir. Bundan dolayı, Siirt'in bölge ve çevre illerle ulaşım ve ticareti oldukça zayıf tır (Özgen, Karadoğan, 2009: 62).

Ziyaret kasabasının bağlı olduğu Baykan ilçesi ise bulunduğu coğrafi konum itibarıyla adeta bir "doğal geçit" veya "koridorun" (Bitlis Vadisinin) güney çıkışında kurulmuş bir merkezdir. Bu bölge ve yakın çevresinde, doğu- batı yönünde, sarp ve yüksek bir sıra halinde uzanan Güneydoğu Torosları aşırıp kuzey veya güney bölgelerine ulaşmak için sayılı geçitler vardır. Bu geçitlerin başında da "Bitlis vadisi" gelmektedir. Bölgenin kuzey ve güneyini, hatta İran - Van ve Bitlis üzerinden gelen kervanların Güneydoğuya açıldıkları kapı olarak görülen bu vadinin aşağı çıkışında kurulan Baykan kasabasının doğusu ve batısı yüksek dağlarla çevrilidir. Vadi tabanında kurulmuş olan kasabanın karayolu ulaşımı konusunda herhangi bir eksikliği olmamasına rağmen, kasabanın kurulduğu olduğu morfolojik alan yerleşmeye pek uygun değildir. Dolayısıyla, Baykan'ın hemen güneyinde, bir depresyon kuşağında yer alan Ziyaret (Veysel Karani) kasabası, uygun morfolojik yapı ve ulaşım ağına sahip olması (Siirt- Bitlis- Diyarbakır illerini birbirine bağlayan karayolu ulaşımı), kasabanın gelişmesi için uygun özellikler/ortamlar sunmaktadır (Şekil 1).

Tillo ve Siirt merkezinde inanç turizmine katkı sağlayacak başka dini eserler de vardır. Mevlana Molla, Hasan- ül Fatirin, Haysa Zemzem, Muhamed Sorahani, Hamzel Kebir ve Sultan Mahmud Memduh türbe ve camileri başta olmak üzere, Yeşil Şifa Kuyusu, Çilehane, Cas Evleri, Kalet- ül Üstat ve medrese gibi yapılar Tillo kasabasındaki başlıca eserlerdir. Siirt şehrinde de çeşitli tarihi mekânlar bulunmaktadır. Tarihi Ulu cami, Hadervis Kilisesi ve cas evlerinin (eski yapılar) yanı sıra; Şirvan kasabasındaki Mir Yakup Manastırı bunlara örnek olarak verilebilir.

İnanç turizmi potansiyelini oluşturan mekan ve eserlerin yanı sıra; Siirt yöresine özgü el işlemeçiliği ve kültür dokumacılığı da oldukça zengindir. Başta kilim, battaniye, seccade, heybe, bere, yelek ve çanta olmak üzere tiftik yününden yapılan tüketim eşyaları da Siirt yöresinin kültürel turizm zenginlikleri arasında yer almaktadır. Coğrafi konumu itibarıyla Siirt şehri; Mezopotamya ile Anadolu uygarlıklarının kesiştiği bir geçiş zonunda kurulmuştur. Bu nedenle kuzeyinde ve güneyinde hüküm süren uygarlıklar yöresinin kültürel gelişmesinde etkili olmuştur (Özgen, 2003: 111).

Son yıllarda, Şirvan ilçesine bağlı Maden köy yöresinde işletime açılan bakır işletme tesisi ve bu tesiste istihdam edilen işgücünün yanı sıra Baykan ilçesine bağlı Dodan doğal gaz ve petrol kuyularının yöre ekonomisine ve kısmen de tanıtımına katkılar sağlamaktadır.

Siirt ve Tillo kasabasının önemli geçim kaynaklarından biri de fıstıkçılıktır. Yöresinin tarım ekonomisine önemli katkılar sağlayan fıstığın yıllık üretimi (yaş fıstık) 15-

20 bin tondur. İl genelinde, yaklaşık 9000 kişi fıstıkcılıktan geçimini sağlamaktadır. Son yıllarda tarımsal alanda yapılan yatırımlarla fıstıkcılık sektörü önemli ölçüde büyüme göstermiştir. 2000 yılında Siirt genelinde 2,5 milyon fıstık fidan ve ağacı bulunurken, 2011'de bu rakam 16,5 milyona ulaşmıştır (www.byegov.tr, 2011). Dolayısıyla bu sektörde önemli yatırımlar ve istihdam alanları oluşmaya başlamıştır. İleriki yıllarda, tarımsal alanlara yapılan bu yatırımların hasadından elde edilecek ürün ve ekonomik potansiyelin, kent ekonomisine önemli katkılar sağlayacağı muhakkaktır. Bu ekonomik değerlerden biri de Pervari balıdır. Farklı tat ve lezzetiyle meşhur olan bu balın, fıstık ve diğer kültürel zenginliklerle birlikte Siirt ekonomisinde, turizmin birer çekici unsuru olarak da yer alabilir.

Siirt yöresinin tarihi ve kültürel turizm zenginliklerinin yanı sıra muhteşem ve seyrine doyum olmaz doğal manzaraları/ güzellikleri de vardır. Bu güzel doğal manzaraların başında Botan vadisi gelmektedir. Doğu- batı uzanımlı kıvrım zonunu yararak derin bir yarma (kanyon) vadi oluşturan Botan suyu vadisinin batı korniş (yamacı) üzerine, İbrahim Hakkı tarafından inşa edilen bir kale bulunmaktadır. Kalenin üzerinde bulunduğu korniş ile hemen gerisinde (doğusunda) akan Botan suyu vadisi arasında yaklaşık 800- 900 m.'lik sarp bir yükselti farkı bulunmaktadır. Dolayısıyla söz konusu kaleden Tillo'ya ve yüksek bir uçurumun derininde akan Botan suyu vadisi güzel manzaralar sunmaktadır. Ayrıca su sporları bakımından önemli bir potansiyele sahip olan Botan Suyu (Foto 3), ilkbahar mevsiminde artan debisi ile rafting sporu ve oluşturduğu derin kanyon vadisi ile zengin bir görsellik ve yamaç paraşütü potansiyeli sunmaktadır (Özgen, 2010: 1421). Ne yazık ki son iki yılda Botan suyu vadisinde inşa edilen Alkumru ve inşası devam eden Kirazlı barajının yanı sıra planlamaya başlanan sekiz HES'in de inşa edilip, faaliyete geçmesi durumunda, yöredeki tüm bu doğal güzelliklerin önemli bir bölümünün yok olacağı kaçınılmazdır.

İnsanoğlunun ilk doğal barınakları olmaları yanında keşfedilmemiş güzellikleri, eski dönemlere ait dini motifleri, gezinti ve tedavi faaliyetleriyle günümüzde mağaralar artık birer turizm merkezi durumundadırlar (Doğanay, 2001; Doğaner, 2001). Botan vadisi başta olmak üzere Siirt yöresinde birçok mağara bulunmaktadır. Jeolojik yapının, mağara oluşumu için uygun koşullara sahip olması, mağara turizmi için zengin bir potansiyel teşkil etmektedir. Özellikle Dargeçit- Pervari hattında ve akarsu vadileri boyunca birçok mağara birer turizm potansiyeli olarak keşfedilmeyi beklemektedir.

Yörenin diğer bir turizm potansiyelini ise termal suları oluşturmaktadır. Siirt merkeze bağlı Billoris (36 °C) ve Lif (41 °C) kaplıcaları ile Eruh- Güçlükonak ilçeleri arasında bulunan Hesta kaplıcası (60°C) önemli birer şifa kaynaklarıdır. Bu kaplıcaların; başta romatizma, deri, kadın hastalıkları ve solunum yolları olmak üzere çeşitli hastalıkları tedavi edici özellikleri vardır (Özgen, 2010: 1423).

Siirt iline gelen turist sayısı hakkında ne yazık ki sağlıklı bir veri bulunmamaktadır. Kent turizm enformasyon merkezlerinin ve turist konaklama işletmelerinin olmaması da önemli eksiklikler arasında yer almaktadır. Buna göre Siirt'i ziyaret edecek/ eden turistlerin ikamet edecekleri standartlara uygun bir konaklama tesisi bulunmamaktadır. Tillo ve Ziyaret beldesinde ise işlevsiz bir durumda olan (vakıf ve

medrese yurtları) birer misafirhane yer almaktadır. Fakat konaklama tesisi olarak kullanılması için uygun ve yeterli donanıma sahip mekânlar değildir. Bu durum son derece düşündürücüdür. DİKA (2011: 20), verilerine göre ise; Siirt iline gelen turist sayısı 2002'de 12330 olarak kayıt altına alınırken, bu sayı 2010'da 18.998 olarak verilmiştir. Bu iki dönem arasında görülen % 54'lük artış, Siirt yöresinde turizm geleceğinin daha parlak olabileceğini göstermektedir. Siirt'i ziyaret eden bu turistlerin ilk uğrak adresleri, özellikle inanç turizmi kapsamında; Tillo ve Veysel Karani türbeleridir. Dolayısıyla Tillo ve Ziyaret (Veysel Karani) için Siirt yöresinin "turizm lokomotifi" tanımı yapmak yerinde olacaktır.

Foto 3: Botan Suyu Vadisi

Bu açıklamalara bağlı olarak, Siirt yöresinde, turizmin gelişimine yönelik sorunlar şöyle sıralanabilir.

✚ Siirt şehri, hem yapısal hem de ekonomik anlamda kent hüviyetine kavuşamamıştır. Bu durum (turizm hizmetleri ve tanıtımları) yörede turizmin gelişmemesinin nedenlerinden biridir.

✚ Eski kültürel mekan ve mimari değerlerin korunamaması (cas evleri gibi).

İnanç turizmi potansiyelinin yanı sıra; "eko turizm" ya da "kültür turizmi" zenginliklerinin, geniş kapsamlı ulusal veya uluslararası "Planlama ve Tanıtım Kampanyaları"nın eyleme dönüştürülemediği olması (Türkiye Turizm Stratejisi, 2023).

✚ Başta Tillo ve Ziyaret kasabaları olmak üzere Siirt şehrinin konaklama hizmetleri (otel, motel ve pansiyon) açısından oldukça yetersiz olması,

✚ Siirt şehri ve Tillo kasabasının doğusunda yer alan (Botan suyu vadisi) oldukça güzel ve etkileyici doğal turizm potansiyellerinin değerlendirilememesi.

✚ Birer inanç turizm mekânı olan Tillo ve Ziyaret kasabalarında, turistlerin dinlenebilecekleri, yemek yiyebilecekleri, alışveriş yapabilecekleri işletmelerin yok denilecek kadar az olması.

✚ Yaşamın her alanında olduğu gibi, turizm ve diğer ekonomik alanların can damarı sayılan ulaşım ve hizmet (Siirt ve Tillo başta olmak üzere) alt yapısının yetersiz olması.

✚ Yöreyi ziyaret eden turistlere yönelik herhangi bir bilgi ve kayıtların yapılmaması.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye, eski dünya kıtalarının birleştiği, doğu ve batı kültürlerinin kaynaştığı, zengin bir tarihi ve kültürel mirasın yanı sıra doğal güzellikleri bakımından da dünyanın en güzel ülkelerden biridir. Türkiye'nin sahip olduğu bu farklılıkların ve güzelliklerin bir arada bulunması, turizm sektörü için önemli bir potansiyel teşkil etmektedir. Dünya Turizm Örgütü'ne göre, yatırım yapılacak 300 ayrı turizm çeşidinin yaklaşık % 28'i (85), Türkiye'de gerçekleştirilebilir olması, önemli bir göstergedir. Türkiye'nin sahip olduğu bu zengin turizm türlerinden biri de inanç turizmidir. Türkiye'nin sahip olduğu inanç turizmi potansiyeli, coğrafi konumu ve tarihsel derinliği ile yakından ilgilidir. Üç semavi dinin yanı sıra bu dinlere ev sahipliği yapmış birçok kavim, devlet ve imparatorlukların izlerini günümüze kadar taşıyan kadim topraklardan biri de Anadolu'dur.

Farklı doğal ve kültürel zenginlikleri bir arada barındıran Anadolu topraklarının sahip olduğu önemli turizm zenginliklerinden biri de inanç turizmidir. Son yıllarda çeşitli tur operatörleri ve tatilcilerin de dikkatini çekmeye başlayan bu turizm sektörü gün geçtikçe büyük önem kazanmaktadır. Türkiye ve dünyada bu turizm sektörüne olan ilginin artması da bunun başlıca göstergesidir. 21. yy'ın bacasız sanayisi olarak adlandırılan turizm sektörünün yöneldiği alternatifler arasında inanç (din) turizmi de önemli bir yer almaktadır (Özgen, 2008). Günümüzde turizmin yarattığı ekonomik, sosyal, kültürel ve politik etkiler, ülke ekonomilerinde ve özellikle uluslar arası ekonomik ve politik ilişkilerde önemli sonuçlar doğurmaktadır. Bu durum, yalnız uluslar arası turizm hareketinden büyük pay alan gelişmiş ülkelerde değil, aynı zamanda gelişmekte olan ülkelerde de turizme verilen önemi arttırmaktadır. Dolayısıyla; turizm, uluslararası ölçekte geniş istihdam olanakları yaratan dev bir sektördür.

İnanç ve doğa turizm (eko turizm) zenginlikleri, önemli birer ekonomik potansiyel olarak yer almalarına rağmen, çeşitli siyasi ve ekonomik planlama eksiklikleri ve aksaklıklarından dolayı, söz konusu zengin turizm potansiyelleri, ekonomik getiriye/kazanca dönüştürülememektedir. Soykan (2000: 44)'ın belirttiği gibi; turizm planlaması, turizmin yaratacağı çevresel etkilerin boyutunun önceden tespit edilmesi, turistik bölgelerin taşıma kapasitesinin belirlenmesi, turistik hizmet kalite standartlarının saptanması, bölgesel düzeyde turizmde optimal gelişmenin sağlanabilmesi ve turizmden elde edilen sosyoekonomik kazançların artırılması bakımından önemlidir.

İnanç turizmi kapsamında Veysel karani ve Tillo'ya gününbirlik gelen turistleri şehirde tutarak, çevreyi gezmelerini sağlamak, yöre kültürünü yansıtan çeşitli ürünlerin alış-verişini sağlamak, yeme- içme ihtiyaçlarını karşılamak için uygun meskenlerin kurulması, konaklama ve dinlenme amaçlı otel, motel, kır evleri, pansiyonların yapılması

gerekmektedir. Bu yatırımların yapılması halinde, Siirt (Veysel Karani ve Tillo)'ın turizmden (özellikle inanç turizminden) istenilen payı alması kaçınılmaz olacaktır. Buna göre, Siirt'teki mevcut turizm potansiyellerinin, ekonomik değere dönüştürülmesini sağlamak amacıyla yapılması gerekenleri şöyle sıralamak mümkündür.

- Alan ve envanter çalışması yapılarak, inanç turizmi dışında, Siirt ilinin sahip olduğu turizm potansiyeli, kapsamlı bir şekilde araştırılmalı ve yayınlanmalıdır.
- Valilik (il kültür ve turizm müdürlüğü), belediye ve üniversitenin ortak girişimleri ile Siirt'in stratejik turizm planının oluşturulmalıdır. İhtiyaç halinde, Kültür ve Turizm Bakanlığı uzmanlarından da destek ve öneriler alınabilir.
- Üniversitenin de katkısıyla kamu, belediye ve hizmet sektörü çalışanlarının turizm –pazarlama ve hizmet- konusunda eğitilmesi
- Siirt'te turizm sektörünün yanı sıra; kentsel fonksiyonların gelişmesi ve ilin verdiği göçlerin azalması için gerekli önlemlerden biri de Siirt şehrinin “*son durak*” veya “*kör nokta*” olarak tanımlanan durumdan kurtulması gerekmektedir. Bunun için de öncelikle, Siirt- Pervari- Van (Çatak, Gevaş, Edremit) veya Siirt Pervari- Başkale- Hakkâri karayolu inşa edilmelidir. (Özgen, Karadoğan, 2009: 65). Dolayısıyla ulaşım imkânlarının gelişmesi ile yörenin turizm aktivitelerine ve yatırımlarına da olumlu yansımaları olacaktır.
- Başta Veysel Karani ve Tillo olmak üzere, Siirt'in turizm pazarına yönelik broşür, reklam ve tanıtlara yönelik materyaller hazırlanabilir.
- Farklı dillerde hazırlanmış bilgi ağlarıyla, ulusal ve uluslar arası kamuoyuna ulaşılabilir web bilgi ağından (sayfasından) yararlanılmalıdır.
- Ulusal ve uluslararası ölçekli turizm fuarlarına katılarak, Veysel Karani ve Tillo kasabaları tanıtılabilir, daha kapsamlı ve daha büyük ölçekli festival ve kongreler düzenlenebilir.
- Siirt'in kent kimliğini ve turizm alanlarına yönelik (Veysel Karani, Tillo, Botan Vadisi vs), çeşitli hediyelik eşya ve ürünlerin imal edilmesi ve turizm pazarına sunulmalıdır.
- İl yönetimi olarak Kültür ve Turizm Bakanlığı ile gerekli temaslar sağlanarak, Dünya İnanç Turizmi Birliği ile işbirliğine gidilebilir ve birliğin bilgi ve deneyimlerinden faydalanılabilir.
- Uzun ve kısa süreli olmak üzere çeşitli tur programları ile peygamberler şehri Şanlıurfa'dan başlayarak, Diyarbakır- Veysel Karani (Ziyaret)- Tillo- Hasankeyf- Midyat- Mardin güzergâhını kapsayacak bir bölgesel turizm tur seçeneğinin oluşturularak, inanç ve kültür turizmi kapsamında gerekli organizasyonlar yapılmalıdır.
- Siirt- Tillo arasındaki karayolu ulaşımının iyileştirilmesi. Karayolunun genişletilmesi, mesken ve alan tanıtımını sağlayacak levhalar kurulabilir.
- Belediye ve valilik tarafından gerekli ulaşım ve rehberlik hizmetleri sağlanabilir.
- Başta Tillo'daki “cas evleri” olmak üzere, geleneksel mimari özellikleri korunmalı ve turizme kazandırılabilir.
- Yöreye gelen turist profillerine yönelik veri ve bilgi (kayıtları) oluşturulabilir. Bu verilerden, geleceğe yönelik turizm planlama ve koordinasyonun geliştirilmesinde yararlanabilir.

- Yörenin çeşitli kültür ve el sanatlarına (kilim, seccade, yelek, bere, çanta... vs) turistik ürün niteliği kazandırılmalıdır.
- Gerekli planlama, koordinasyon ve idari yapılanmaların başarılı bir şekilde hayata geçirilmesi durumunda, Ziyaret ve Tillo'ya gelen turistlerle kurulacak sıcak temaslar sonucunda, ülkenin belki de dünyanın çok farklı bölgelerinden insanlarla dostane ilişkiler kurulup yörenin tanınması ve tanıtılması çok daha kolay ve hızlı bir şekilde sağlanabilir.
- Tüm dinler (semavi ve beşeri), kötülüğü, şiddeti, haksızlığı ve adaletsizliği reddetmektedir. Bu bilişsel ve duyuşsal olgu; inanç turizminin iki önemli mekânı olan Tillo ve Ziyaret kasabalarını ziyarete gelen iç veya dış turistlere; hoşgörü ve diyalog kültürünün gelişmesi ve geliştirecekleri diyaloglar sayesinde toplumlar arası barış ve hoşgörünün gelişimine katkı sunabilir.
- Tillo ve Ziyaret kasabalarına gelen turistlerin artması ile yöre, bölge ve hatta ülke ekonomisine olumlu etkileri olacaktır. Turistlerin bırakacakları dövizlerle, ekonomi canlanacak, farklı iş ve mesleklerde farklı turizm ürün ve hizmetleri ortaya çıkıp, ekonomik değer olarak yörenin ve bölgenin gelişimine katkılar sağlayacaktır.
- Farklı kültürel değerlere sahip insanların, Tillo ve Ziyaret gibi destinasyonları ziyaret etmeleri, birbirleriyle tanışabilme imkânlarını doğuracaktır. Böylelikle, kültürler arası etkileşimlerle farklılıkları tanıma, diyalog ve dostluk kültürünün gelişmesine katkıda bulunulacaktır.

KAYNAKÇA

- Açıkel, Y., 2001; XIV-XVI. Yüzyıllarda Eğirdir Yazla Mahallesiinde Yaşamış İnanç Önderleri, Hoşgörü Yılında Göller Bölgesi Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Isparta, ss.106-129.
- Akpınar, Ş., 2002; Lâmi'î'nin Vâmık u Azrâ Mesnevîsinde Astrolojik Unsurlar. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. Sayı: 12, sa: 169- 202. [Online]:<http://www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdfdergi/s12/akpinar.pdf>. Adresinde 16 Ağustos 2011 tarihinde indirildi.
- DİKA (Dicle Kalkınma Ajansı), 2007; Siirt Yatırım Ortamı. [Online]:<http://www.dika.org.tr/?g1=siirt-yatirim-ortami-katalogu> adresinden 16 Temmuz 2011'de indirilmiştir.
- Doğanay, H., 2001; Türkiye Turizm Coğrafyası, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya.
- Doğaner, S., 2001; Türkiye Turizm Coğrafyası, Çantay Kitabevi, İstanbul.
- Emekli, G., 2005; Avrupa Birliği'nde Turizm Politikaları ve Türkiye'de Kültürel turizm. *Ege Coğrafya Dergisi*, Sayı: 14, sayfa:99-107,
- Eol, M., 2003; Turizm Pazarlaması, Ekin Kitapevi, İstanbul.
- Erdem, H., 2005; Ma'rifetnameye Göre Erzurumlu İbrahim Hakkının Düşünce Dünyasından Bazı Görünümler. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* No: 19, sa: 7- 16
- Erzurumlu İbrahim Hakkı Hz. <http://www.muhammedi.net/dokuman/erzurumluik.pdf> 2011. Adresinden 10 Temmuz 2011'de indirilmiştir.
- Güzel, F. Ö., 2010; Turistik Ürün Çeşitlendirmesi Kapsamında Yeni Bir Dinamik: İnanç Turizmi. Süleyman Demirel Üniversitesi. *Vizyoner Dergisi*. 2 (2), 87-100
- Hacıoğlu, N., 2008; Turizm Pazarlaması, Nobel Yayıncılık, İstanbul.

- Kahya, E., 1999; Erzurumlu İbrahim Hakkı. Cilt 40, Sa: 371- 385 [Online]:<http://www.dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/743/9502.pdf> Adresinden 22 Temmuz 2011'de indirildi.
- Kalafat, Y., 2006; Siirt Yöresinde Yatırlar Etrafında Şekillenmiş Halk İnançları ve Kesik Baş Motifi. Geçmişten Günümüze Uluslar arası Siirt Sempozyumu.[Online]:http://www.turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/kalafat_siirt.pdf. adresinden 13 Temmuz 2011'de indirildi.
- Kalaycıoğulları, İ., Unat, Y., 2004; Kopernik Kuramı'nın Türkiye'deki Yansımaları. [Online]:http://www.lesekreis.wikispaces.com/file/view/Kopernik_osman.pdf. Adresinden 2 Ağustos 2011 tarihinde indirildi.
- Kaplan, Y., 2009; Destan- ı Veysel KARANİ. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi Volume 1/5 Fall 2008*
- Karadeniz, E., Kandır, S. Y., Önal, Y.B., 2007; Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, Cilt 18, Sayı 2, Güz: 195- 205
- Karadeniz, H., 2006; Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Ahlak Felsefesi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enst. Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı İslam Felsefesi Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Karaman, S. ve Usta, K. (2006). İnanç Turizmi Açısından İznik ve Bir Uygulama Çalışması, III. Balıkesir Ulusal Turizm Kongresi, Balıkesir, ss:473-489.
- Koç, Ö., 2010; Minyatürle İbrahim Hakkı Hazretleri. [Online]: <http://www.e-dergi.atauni.edu.tr/index.php/GSED/article/view/2331/2338>. Adresinden 02 Ağustos tarihinde indirildi.
- Koçin, A., 1990; XVIII. Yüzyılın Ünlü Düşünür ve Bilim Adamı: Erzurumlu İbrahim Hakkı. Bilim ve Teknik Dergisi, (Kasım- 1990), Sayfa: 54- 55
- Kültür ve İnançlar Dıyarı Şanlıurfa. http://www.urfakultur.gov.tr/yazi_detay.php?id=1 adresinden 13. 12. 2011 tarihinde indirilmiştir.
- Kuzubaş, M. 2008; Manzum Bir Destan Kitabı (Destân-ı Veysel Karânî, Vefât-ı Hz. Fâtıma, Vefât-ı Hz. İbrâhîm, Hikâyet-i Gügercin, Hikâyet-i Geyik). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (Kış), Cilt 1 sayı:2*
- MEGEP, 2007; (Mesleki eğitim ve öğretim sisteminin Güçlendirilmesi projesi), Konaklama ve seyahat hizmetleri Turizm hareketleri. Ankara
- Ocak, A. Y., 2003; Veysel Karani ve Üveysilik. Ankara. Dergah Yayınları.
- Okumuş, E., 2006; "Marifetnâme'de Beden". Türk-İslam Düşünce Tarihinde Erzurum Sempozyumu, 26-28 Haziran. Erzurum
- Okumuş, E., 2008; Marifetname'de Beden. Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, VIII (2008), sayı:1
- Öktem, Ü., Osmanlı Medreselerinde Felsefe. <http://www.dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/pdf> Adresinden 12 Temmuz 2011'de indirilmiştir.
- Özcan, A., Osmanlı Tarihçiliği ve Tarih Kaynakları. [Online]: <http://www.ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-219097/h/edityazisi.pdf> Adresinden 27 Temmuz 2011'de indirilmiştir.
- Özgen, N. ve Karadoğan, S., 2009; Siirt şehrinin Kuruluşu ve Gelişimi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 19 (2), 61- 81.*

- Özgen, N., 2003; Kuruluş Yeri Bakımından Siirt şehri ve yakın çevresinin Doğal Ortam Özellikleri. Siirt Valiliği Yayınları. No: 2, SİİRT
- Özgen, N., 2004; Potential and Problems of the Botan and Kezer Streams in the Siirt Subregion, SE Anatolia, Turkey. Proceeding of the Third Turkish- Romanian Geographical Academic Seminar. September 15- 24, Balıkesir/ Turkey
- Özgen, N., 2008; Blessed Mountain of Religions: Tourism Potential of Ağrı (Ararat) Mountain and Development of Decisions Related to Tourism Planning. Turystyka Religijna W Obszarach Gorskich. Bukowina Tatrzańska. 7- 10 October, Polonya
- Özgen, N., 2010; Doğu Anadolu Bölgesinin doğal turizm potansiyelinin belirlenmesi ve planlamaya yönelik öneriler. *Uluslar arası İnsan Bilimleri Dergisi*. 7 (2), 1407-1438
- Özgen, N., 2010; Preservation of Historical Town of Hasankeyf Within the Scope of Sustainable Tourism. The 2nd International Geography Symposium 'GEOMED 2010, 2-5 June, Kemer/ Antalya/ Turkey
- Özgüç, N., 1998; *Turizm Coğrafyası*. Çantay Kitapevi. İstanbul.
- Özgüç, N., 2003; *Turizm Coğrafyası*, Çantay Kitapevi, İstanbul.
- Pala, İ., 1990; Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü. Akçağ Yayınları. Ankara, s. 553.
- Papur, T., 2009; Konya İlinde Kültür ve İnanç Turizmi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 2(9),473- 492
- Sancar, M. N., 2005; Tillo Evliyalrı (4. Baskı). İstanbul, ISBN 975-97472-2-7
- Sargın, S., 2006; Yalvaç'ta İnanç Turizmi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16 (2), 1- 18
- Savran, Ö., 2010; Sabâyî ve Üveys-Nâmesi. <http://www.ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-275474/h/uveys-name.pdf>. Adresinde 27 Temmuz 2011 tarihinde indirilmiştir.
- Siirt, 2007; Güneydoğu Anadolu Rehberi, <http://guneydogumirasi.org/pdfs/siirt.pdf>. adresinden 08 Ağustos 2011 tarihinde indirildi.
- Siirt'te fıstıkçılık, 2011; [Online]: www.byegov.tr/dis-basinda-turkiye.aspx?d=12.08.2011&act=2&ahid=28597 adresinden 15 Ağustos 2011 tarihinde indirilmiştir.
- Siirt 56 Haber Sitesi. Fotolar, <http://www.siirt56.com/fotogaleri/Veysel-Karani-Hz.-Turbesi-12-2.htm> adresinden 03 Eylül 2011 tarihinde indirilmiştir.
- Soykan, F., 2003; "Coğrafi Çevrenin Turizm Amaçlı Değerlendirilmesinde Turizm Potansiyelini Saptamanın Önemi" E.Ü. Coğrafya Bölümü Sempozyumları II. Coğrafi Çevre Koruma ve Turizm Sempozyumu (16-18 Nisan 2003) s.17-24, İzmir.
- Soykan, F., 2000; Turizm Coğrafyası ve Turizm Planlaması, *Ege Coğrafya Dergisi*, 11, s: 39-55. İzmir.
- Sunar, C., 1981; Erzurumlu İbrahim Hakkı ve Terbiye Kuralları. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. Cilt 24, sa: 127- 150. [Online]:<http://www.dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/769/9751.pdf>. Adresinden 27 Temmuz 2011'de indirilmiştir.
- Şimşek, S., 2007; 303. Doğum Yıldönümünde Erzurumlu İbrahim Hakkı (1115/1703-1194/1780) Bibliografyası Üzerine Bir Deneme. Kutadgubilig Felsefe- Bilim araştırmaları Dergisi (Mart). Sayı: 11, sa: 277- 301.

- Taş, N. T., 2011; İbrahim Hakkı. T.C. Bilecik Müftülüğü Web Sitesi. [Online]: [www.bilecikmuftulugu.gov.tr/ index2.php?option=com_content](http://www.bilecikmuftulugu.gov.tr/index2.php?option=com_content). adresinden 03 Ağustos 2011 tarihinde indirildi.
- Toprak, B., 2006; Yunus Emre Divanı. Eskişehir Odunpazarı Belediyesi Yayınları: 3, Kültür Dizisi: 3
- TTYD, 2011; Türkiye Turizm Yatırımcıları Derneği. [Online]: <http://ttyd.org.tr/tr/page.aspx?id=1633> adresinden 12 Ağustos 2011 tarihinde indirilmiştir.
- TÜİK, 2010; Siirt ili Adrese Dayalı Nüfus Sayımı Sonuçları. Ankara.
- TURSAB, (2006); Anadolu inançların Beşiği. <http://www.tursab.org.tr/dosya/1015/06my.pdf> adresinden 13. 12. 2011 tarihinde indirilmiştir.
- Türkiye Turizm Stratejisi (2023), Kültür ve Turizm Bakanlığı (2007) Ankara
- UNFPA, 2011; Birleşmiş Milletler Dünya Nüfus Fonu [Online]: <http://www.unfpa.org/public/world-population-day> adresinden 15 Aralık 2011 tarihinde indirilmiştir.
- UNWTO, 2008; Tourism -an Economic and Social Phenomenon. [Online]: <http://unwto.org/en/content/why-tourism>. Adresinden 16 ağustos 2011 tarihinde indirilmiştir.
- Usta, Ö., 2001; Genel Turizm, Anadolu Matbaacılık, İzmir.
- WRTA, 2010; Current Developments & Forecasts: [Online]: <http://www.linkedin.com/company/world-religious-travel-association>. adresinden 03 Eylül 2011 tarihinde indirilmiştir.
- Yıldırım, M., 1993; Erzurum'lu Hakkının İnsan Anlayışı. Felsefe Dünyası (Aralık), Sayı: 10, s: 35- 39